

NACIŲ POLITIKA LIETUVOS PRAMONĖS SRITYJE IR JOS REZULTATAI

Justinas Braslauskas

Daktaras
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos
Politikos mokslų katedra
Tel. 212 79 70

Įvadas

Nacių politika Lietuvos pramonės srityje išsamiau ir objektyviau netyrinėta. Istorikų ir ekonomistų veikaluose¹ daugelis nacių vykdytos ūkinės politikos aspektų arba visai apeinami, arba pateikiami paviršutiniškai; beje, kadangi dauguma šių darbų išleisti sovietmečiu, jie taip pat gana ideologizuoti. Ypač kritiškai vertintina istoriografijoje pateikiama Lietuvos pramonės statistinė analizė: dauguma statistinių duo-

¹ Lietuvos TSR istorija. Vilnius, 1975, t. 4. 366 p.; *Misiūnas R., Taagepera R.* Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980. Vilnius, 1992. 342 p.; *Bulavas J.* Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas. Vilnius, 1969. 295 p.; *Bunkus A.* Lietuvos ekonomika okupacijos metais // Hitlerinė okupacija Lietuvoje. Vilnius, 1961, p. 183–220; *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944. Vilnius, 1996. 399 p.; *Grėška J.* Miesto darbo žmonių materialinė padėtis Lietuvoje hitlerinės okupacijos metais // Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje: Mokslinės konferencijos medžiaga (1967 m. gruodžio 6–8 d.). Vilnius, 1967. P. 352–355; *Grėška J.* Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmojoje pusėje ir jos problemos. Vilnius, 1993. 79 p.; *Grėška J.* Respublikos pramonės sužlugdymas hitlerinės okupacijos metais (1941–1944) // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A. 1962, Nr. 1(12), p. 3–20; *Meškauskas K.* Lietuvos ūkis 1940–1990. Vilnius, 1994. 352 p.

menų paimti iš menkaverčių ir abejotinų šaltinių. Būtent šioms istoriografijos spragoms užpildyti ir skirtas šis darbas. Šioje publikacijoje, remdamiesi okupantų oficialiąja statistika ir kitais šaltiniais, pamėginsime išsamiau ir objektyviau pažvelgti į nagrinėjamą problemą.

1. Pramonės pajungimas karo tikslams

Nuo pat pirmųjų Lietuvos okupacijos dienų naciai siekė pajungti vietos pramonę Reicho ir Wehrmachto poreikiams tenkinti. Vadovaudamosi ekonominio Rytų štabo vadovo maršalo H. Goringo 1941 m. liepos 27 d. ir vėlesniais įsakais² visas stambesnes sovietų valdžios nacionalizuotas vietinės pramonės įmones netrukus pasisavino įvairios vokiečių monopolinės bendrovės: „Die Berg – Hüttenwerksgesellschaft Ost“ („Rytų kalnakasybos ir metalurgijos bendrovė“), „Ostland – Faser Gesellschaft“ („Ostlando pluošto bendrovė“), „Zentralhandels-gesellschaft Ost“ („Centrinė prekybos Rytuose bendrovė“), „Energieversorgung Ostland Ge-

² *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944). Vilnius, 1998, p. 316.

sellschaft“ („Ostlando energijos tiekimo bendrovė“), „Ostschuhgesellschaft“ („Rytų avalynės bendrovė“), „Tabakindustrie Gesellschaft Ostland“ („Ostlando tabako pramonės bendrovė“) ir daug kitų per savo skyrius Lietuvoje. Šios bendrovės pasiglemžė okupuotoje Lietuvoje visas stambesnes sovietų valdžios nacionalizuotas metalo apdirbimo ir mašinų gamybos, lengvosios, popieriaus ir medžio, odų ir avalynės, maisto produktų, chemijos ir kitų pramonės šakų įmones³. Po karo šios valstybinės monopolinės bendrovės turėjo būti okupantų privatizuotos. Monopolinės bendrovės dirbo vadovaudamosi centrinių Reicho įstaigų nurodymais. Vykdydamos Reicho iškeltus uždavinius jos privalėjo glaudžiai bendradarbiauti su vietinėmis vokiečių komisarų įstaigomis. Prieštaravimus, iškilusius tarp monopolinių bendrovių ir vokiečių civilinės valdžios, privalėjo spresti centrinės įstaigos, o ypač svarbiais atvejais – Reicho maršalas H. Göringas⁴.

Vokiečių bendrovių užgrobtos įmonės buvo laikomos Reicho nuosavybe, karo grobiu. Joms valdyti buvo įsteigta speciali įstaiga generalkomisariate Kaune – Patikėtinių valdyba (*Treuhandverwaltung*), kuri paskyrė tų įmonių valdytojus ir patikėtinius. Pastaraisiais buvo skiriami beveik tik išimtinai vokiečiai. Paskirti įmonių patikėtiniai buvo tiesioginiai Reicho vyriausybės, vokiečių bendrovių ir vietinės vokiečių okupantų valdžios nurodymų vykdytojai naudojant įmones Reicho tikslams įgyvendinti, likviduojant tam netinkančias įmones. Tuo tarpu vietinė įmonių administracija ir inžinerijos bei technikos personalas turėjo besąlygiškai vykdyti patikėtinių nurodymus neturėdami įmonėse jokio savarankiškumo ir įtakos jų reikalams⁵.

Visas Lietuvos pramonės įmones perimti betarpiškai valdyti okupantai nepajėgė, nes tam visų pirma būtų reikėję nemažai patyrusių vokiečių specialistų. Antra, okupantų manymu, tai nebuvo tikslinga ir dėl tos priežasties, kad nemaža dalis krašto pramonės įmonių buvo smulkios ir, vadinosi, mažiau reikšmingos tiek paties Reicho, tiek karo poreikiams tenkinti. Antai pačių okupantų statistikos duomenimis, 1942 m. gruodžio 31 d. Lietuvos pramonės įmonės pagal darbuotojų skaičių buvo pasiskirsčiusios taip: iki 19 darbuotojų – 453 (54,8 proc.), nuo 20 iki 49 darbuotojų – 210 (25,4 proc.), nuo 50 iki 99 darbuotojų – 86 (10,4 proc.), nuo 100 iki 499 darbuotojų – 73 (8,8 proc.), per 500 darbuotojų – 5 (0,6 proc.) įmonių⁶. Vadovaudamiesi anksčiau nurodytais motyvais, taip pat siekdami sustiprinti savo socialinę atramą krašte okupantai nuo 1942 m. pradžios ėmė naikinti sovietų valdžios įkurtus valstybinius trestus, pramonės kombinatus, o į juos sovietų prievarta įjungtas smulkias pramonės įmones (iki 20 darbuotojų) reprivatizuoti. Įmonės buvo gražinamos tik tiems „prašytojams“, kurie „asmeniniu“ ir profesiniu atžvilgiu atitiko okupantų keliamus reikalavimus būsimiems įmonių vadovams. Kaip „asmeninis“ prašytojų tinkamumas buvo suprantamas jų lojalumas okupantams; tai nustatydavo apygardos komisaras pagal policijos išduotus „ištikimybės liudijimus“⁷. Iki 1943 m. rudens iš viso buvo reprivatizuotos 184 smulkios pramonės įmonės⁸. Beje, toliau veikti buvo leista tik tomis įmonėms, kurios galėjo tarnauti okupantų „viešam reikalui“, t. y. kurias buvo galima panaudoti fronto ir Reicho aprūpinimo reikalams.

⁶ Statistische Berichte für das Ostland. Riga, 1943, Nr. 1/4, p. 112–113.

⁷ Grėška J. Respublikos pramonės..., p. 4.

⁸ Lietuvos Ūkio Rūmų biuletėnis. Kaunas, 1943, Nr. 2–3, p. 13.

³ Grėška J. Respublikos pramonės..., p. 6.

⁴ Bubnys A. Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 316–317.

⁵ Grėška J. Respublikos pramonės..., p. 6–7.

Smulkiosios pramonės įmonių suprivatinimą vykdė speciali įstaiga – Įgaliotinis Lietuvos smulkiajai pramonei. Tarp suprivatintų įmonių daugiausia buvo malūnai, plytinės, lentpjūvės, alaus daryklos, spirito varyklos ir pan. Nemažai tokių įmonių atsідūrė ir vokiečių kolonistų rankose nuomojimo, valdymo ar nuosavybės teisėmis⁹.

Nepaisant minėtų pertvarkymų pramonės srityje, okupantams gana sunkiai sekėsi efektyviai ir maksimaliai išnaudoti visus krašto pramonės gamybinius pajėgumus saviems tikslams. Jau pirmomis vokiečių bendrovių viešpatavimo dienomis didelė Lietuvos pramonės įmonių dalis nedirbo dėl įvairių gamybos priemonių, transporto priemonių, žaliavų, kuro, energijos, atsarginių dalių, darbo jėgos ar kitų trūkumų. Kokio masto buvo tie trūkumai, rodo toks pavyzdys: 1942 m. gegužės pabaigos duomenimis, krašto pramonėje iš viso buvo tinkami naudoti tik 109 sunkvežimiai, 7 traktoriai, 14 lokomotyvų, 17 lengvųjų automobilių, 585 vagonai, 562 vežimai, tuo tarpu kita krašto pramonei priklausančių transporto priemonių dalis – 51 sunkvežimis, 6 traktoriai, 4 lokomotyvai, 8 lengvieji automobiliai, 80 vagonų ir 88 vežimai – buvo remontuoti¹⁰. Tačiau karo meto sąlygomis, trūkstant atsarginių dalių, suremontuoti šias transporto priemones buvo gana sudėtinga. Vadinasi, dėl karo meto sunkumų Lietuvos pramonė minėtu laikotarpiu negalėjo savo reikalams panaudoti net 31,8 proc. visų savo turimų sunkvežimių, 46,1 proc. traktorių, 32 proc. lengvųjų automobilių, 22,2 proc. lokomotyvų, 12,5 proc. vagonų, 13,5 proc. vežimų¹¹. Be to, būtina paminėti, jog net ir taikos sąlygomis krašto pramonės turimų transporto priemonių nepakakdavo deramai aptarnauti pramonės įmones.

⁹ Grėška J. Respublikos pramonės..., p. 5.

¹⁰ Statistische Berichte für das Ostland. 1942, Nr. 7/8, p. 273.

¹¹ Apskaičiuota remiantis: Statistische Berichte für das Ostland. 1942, Nr. 7/8, p. 273.

Dėl anksčiau minėtų karo meto sunkumų jau 1942 m. pradžioje okupantai uždarė Jašiūnų, Pažadės ir Kapėnų kartono fabrikus, Vilniaus ir Panevėžio vatos fabrikus, Anykščių trikotažo fabriką, 8 (iš 13) kooperatyvų sąjungos „Linai“ įmones ir kt.¹². Dar daugiau įmonių buvo pačių okupantų uždaryta (privačios užsidarė pačios) vėliau. Antai dienraščio „Į Laisvę“ duomenimis, nuo 1942 m. vidurio buvo visiškai uždaryti Šiaulių „Vatos“ ir „Šiaulių audinių“ fabrikai¹³. 1942 m. birželio 30 d. duomenimis, Lietuvoje dėl įvairių karo meto sunkumų neveikė 586 (iš 1962) malūnai, t. y. 29,9 proc. viso jų skaičiaus¹⁴. Karo metais praktiškai veikė tik tos įmonės, kurios naudojo vietines žaliavas ir kurių gaminama produkcija buvo labai reikalinga kariuomenei aprūpinti bei kitiems okupantų reikalams.

Pritaikomos karinės ekonomikos reikalavimams tenkinti įmonės buvo dažnai pertvarkomos, sujungiamos ir priverčiamos gaminti joms nebūdingus gaminius. Antai „racionalumo“ sumetimais buvo sustabdytas „Inkaro“ fabriko veikimas ir jo specialistai bei mašinos ir kiti įrengimai perkelti į „Gumą“¹⁵. Toks pat likimas, kaip „Inkaro“, ištiko „Šiaulių audinių“ fabriką, priklausiusį monopolinei bendrovei „Ostland – Faser Gesellschaft“ („Ostlando pluošto bendrovė“). Uždarius šį fabriką, mašinos ir įrengimai buvo paskirstyti į kitus tos bendrovės fabrikus Šiauliuose. Darbininkai taip pat buvo įkurdinti kituose fabrikuose¹⁶. Tačiau tokia gamybos „centralizacija“ nedavė lauktų rezultatų, nes ir su-

¹² Grėška J. Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmojo pusėje ir jos problemos, p. 57.

¹³ Uždaromi 2 fabrikai // Į Laisvę. 1942, birželio 1, Nr. 126(287), p. 4.

¹⁴ Statistische Berichte für das Ostland. 1942, Nr. 11/12, p. 467.

¹⁵ Grėška J. Respublikos pramonės..., p. 7, 12.

¹⁶ Uždaromi 2 fabrikai // Į Laisvę. 1942, birželio 1, Nr. 126(287), p. 4.

jungtos įmonės neįstengdavo išnaudoti gamybi-
nių pajėgumų dėl įvairių trūkumų. Įmonių su-
jungimas konkrečiomis okupacinėmis sąlygo-
mis prisidėjo prie krašto gamybinių jėgų
griovimo, nes didelė įvairių įrengimų, perkelia-
mų iš vienos įmonės į kitą, dalis negalėjo būti
pritaikyta ir todėl virto metalo laužu¹⁷. Be to,
uždarytų įmonių vertingiausios mašinos ir įren-
gimai buvo išvežami į Vokietiją¹⁸.

Pažymėtina, jog dauguma veikusių tuo metu
įmonių savo gamybinius pajėgumus išnaudojo
tik 30–50 proc., o reikalingesnės karo reika-
lams – iki 70 proc. Pavyzdžiui, 1942 m. pradžioje
Kauno trikotažo gaminių įmonės „Laima“
ir „Cotton“ savo pajėgumus išnaudojo 30 proc.,
Šiaulių „Elegant“ – 40 proc. (jos vėliau buvo
visiškai uždarytos); vienintelis likęs gumos ga-
minių fabrikas „Guma“, į kurį, kaip minėta,
buvo perkelta iš uždaryto „Inkaro“ fabriko da-
lis mašinų, įrengimų ir darbininkų, – apie
80 proc.¹⁹

2. Nacių politika pramonės specialistų rengimo srityje

Profesinį mokymą vokiečiai laikė gana svarbiu
reikalu. Tokį požiūrį daugiausia suformavo ta
aplinkybė, jog Lietuvoje, išnaikinus didelę dalį
žydų, labai trūko techninių profesijų darbinin-
kų. Kokio masto buvo šie nuostoliai Lietuvos
ūkiui, akivaizdžiai matyti iš toliau pateikiamų
faktų. Antai 1937 m. Kaune veikė 382 pramo-
nės įmonės, kuriose dirbo po 5 ir daugiau darbi-
ninkų; bendras darbininkų skaičius buvo
13 283. 177 įmonės (46,3 proc.), kuriose dirbo
5423 darbininkai, priklausė verslininkams žy-
dams, 25 buvo akcinės bendrovės, kuriose akci-

jų turėjo ir žydai. Žydų įmonių, turinčių po 4 ir
mažiau darbininkų, buvo 88. Pagal išpirktų vals-
tybinių patentų lygį žydų pramonės įmonės
skirstėsi šitaip: 1) stambioji pramonė (1–4 ka-
tegorijos) – 41 iš bendro 65 skaičiaus (63 proc.);
2) vidutinė pramonė (5–6 kategorijos) – 72 iš
bendro 207 skaičiaus (34,8 proc.); 3) smulkioji
pramonė (7–8 kategorijos) – 64 iš bendro skai-
čiaus 110 (58,2 proc.). Tarp pačių žydų versli-
ninkų įmonių pagal valstybines kategorijas stam-
bioms buvo priskiriama 23,2 proc., vidutinėms –
40,7 proc., smulkioms – 36,1 proc.²⁰

Žemės ūkiui ir prekybai reikalingų specia-
listų rengimu daugiausia rūpinosi lietuvių ad-
ministracijos pareigūnai²¹, o pramonės srityje,
be jų, daug dėmesio specialistų rengimui skyrė
vokiečių okupacinė administracija, maniusi, jog
po pergalingo Vokietijos karo Lietuvos ūkiui at-
kurti reikėsia ypač daug šios šakos specialistų.
Vokiečių manymu, Lietuvai trūko 23 tūkst. sta-
tybos specialistų, 1,5 tūkst. statybinės medžia-
gos gaminimo specialistų, 2 tūkst. ūkio padargų
gamintojų, 1,5 tūkst. agrotechnikų, 7 tūkst. me-
talo apdirbimo specialistų, 700 odų ir kailių ap-
dirbimo specialistų, 3 tūkst. krosnininkų,
500 mūrinių, 1,7 tūkst. chemijos pramonės
specialistų, 3 tūkst. kitų įvairių specialistų²². Dėl
šios priežasties nacių okupacinė valdžia, nors ir
trūkstant staklių, įrankių, kuro, medžiagų ir pan.,
išlaikė iki tol buvusias amatų mokyklas iš es-
mės nepaliestas. Antai 1943 m. rudenį Lietuvoje
veikė 32 valstybinės amatų mokyklos: 6 Kau-
ne, 5 Vilniuje, po 2 Šiauliuose, Panevėžyje ir

²⁰ *Atamukas S.* Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos. Vilnius, 1998, p. 139.

²¹ Plačiau apie tai žr.: *Braslauskas J.* Lietuvos žemės ūkio padėtis nacių okupacijos metais // Lietuvos istorijos studijos. 2000, Nr. 8, p. 63–65; *Braslauskas J.* Prekyba Lietuvoje viešpataujant naciams // Lietuvos istorijos studijos. 2001, Nr. 9, p. 73–75.

²² Profesinių Sąjungų Centro Biuras ruošia amatininkus // *Į Laisvę.* 1942, kovo 16, Nr. 63 (224), p. 2.

¹⁷ *Grėška J.* Respublikos pramonės..., p. 7.

¹⁸ *Bunkus A.* Lietuvos ekonomika..., p. 204.

¹⁹ *Grėška J.* Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmojoje pusėje ir jos problemos, p. 57–58.

Marijampolėje, po 1 Alytuje, Kėdainiuose, Ukmergėje, Vilkaviškyje, Kaišiadoryse, Švenčionyse, Vydziuose, Telšiuose, Jurbarko, Mažeikiuose, Plungėje, Rokiškyje, Utenoje, Biržuose, Skapiškyje. Kiekviena amatų mokykla buvo specializuota, t. y. pritaikyta rengti tam tikroms amato specialybėms. 1943–1944 mokslo metais visose Lietuvos amatų mokyklose iš viso buvo 320 klasių, kuriose mokėsi per 6 tūkst. mokinių²³.

Baigusieji amatų mokyklą turėjo teisę stoti į aukštesniąją technikos mokyklą, kurią baigę gaudavo techniko vardą, o po dvejų metų praktikos savo specialybės srityje galėjo gauti inžinieriaus vardą²⁴. 1942 m. rugpjūčio 20 d. dienraščio „Į Laisvę“ duomenimis, tuo metu krašte veikė dvi aukštesniosios technikos mokyklos: po vieną Kaune ir Vilniuje. Į jas taip pat buvo priimami asmenys, baigę progimnazijas²⁵.

Pagrindinį vaidmenį organizuojant įvairius profesinio rengimo ir tobulinimosi kursus vaidino Profesinių sąjungų centro biuro Profesinio paruošimo bei tobulinimo skyrius. Jo pastangomis tokie kursai buvo suorganizuoti Kaune, Vilniuje ir daugelyje kitų miestų²⁶. Daugiausia kursų provincijoje buvo suorganizuota Panevėžio apskrityje²⁷. Nacių okupacijos metais Lietuvos profsąjungos buvo paverstos okupantų įrankiu jų darbo politikai įgyvendinti ir drausmei įmonėse palaikyti²⁸, todėl nekyla abejonų, kad ir šie kursai buvo ne tiek paties Profe-

sinių sąjungų centro biuro, kiek nacių okupacinės administracijos inspiuoti. Visgi iki 1942 m. vidurio šio darbo rezultatai buvo tokie: liepos 20 d. buvo išduotas tūkstantasis profesinių sąjungų kursų baigimo pažymėjimas²⁹. 1942 m. kovo 16 d. dienraščio „Į Laisvę“ duomenimis, Profesinių sąjungų centro biuras kursams organizuoti kas mėnesį išleisdavo po 10 tūkst. reichsmarkių. Tiek pat lėšų buvo skiriama ir kursantų stipendijoms³⁰.

Dalis specialistų, tiesa, gana nedaug, buvo renjami įmonių mokomosiose dirbtuvėse arba vadinamuosiuose mokomuosiuose kampeliuose. Baigę kursą mokiniai turėjo laikyti amato egzaminą. Dienraščio „Ateitis“ duomenimis, 1943 m. rugsėjį tokia mokomoji dirbtuvė buvo atidaryta Kaune, Telefono-telegrafo statybos įmonėje³¹.

Profesinį pasirengimą buvo galima įsigyti ir suaugusiųjų institutuose – politechninio pobūdžio mokyklose, kurias globojo Profesinių sąjungų centro biuras, tačiau, kaip ir visos mokyklos, jos priklausė Švietimo vadybai. Kaune toks institutas buvo įkurtas jau 1941 m. rugpjūčio 18 d., o neilgai trukus atsirado ir Vilniuje. Dar vėliau – pasibaigus pirmiesiems mokslo metams – šios rūšies mokyklas buvo užsimota kurti ir Panevėžyje, Šiauliuose bei kitur. Šie institutai daugiausia rengė įvairių sričių nediplomuotus technikus ir amatininkus³².

3. Pramonės darbuotojų socialinė padėtis

Lietuvos pramonės darbuotojų socialinė padėtis nacių okupacijos metais buvo sunki. Ypač

²³ Lietuvos amatų mokyklos ir amatininkų prieauglis // *Ateitis*. 1943, spalio 8, Nr. 234, p. 2.

²⁴ Ten pat.

²⁵ V.A. Kaip plečiamas amatų mokyklų tinklas (Iš pasikalbėjimo su Specialių Mokslų Departamento Direktorium B. Kliore) // *Į Laisvę*. 1942, rugpjūčio 20, Nr. 193 (354), p. 3.

²⁶ Profesinių Sąjungų Centro Biuras ruošia amatininkus // *Į Laisvę*. 1942, kovo 16, Nr. 63 (224), p. 2.

²⁷ Visoje Lietuvoje veikia 16 įvairių specialiųjų kursų su 679 klausytojais // *Į Laisvę*. 1942, vasario 23, Nr. 45 (206), p. 4.

²⁸ *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, p. 336.

²⁹ Ten pat, p. 346.

³⁰ Profesinių Sąjungų Centro Biuras ruošia amatininkus // *Į Laisvę*. 1942, kovo 16, Nr. 63 (224), p. 2.

³¹ Čia paruošiami specialistai (Mokomosios dirbtuvės įmonėse) // *Ateitis*. 1943, rugsėjo 17, Nr. 216, p. 4.

³² *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, p. 347–348.

sunki buvo darbininkų būklė. Antai vidutinis mėnesinis pramonės darbininkų darbo užmokestis 1942 m. sudarė tik 73,- reichsmarkes, iš jų vyrų – 82,-, o moterų – 54,- reichsmarkes³³. Realusis darbo užmokestis, atsižvelgiant į ilgą darbo dieną (ji trukdavo mažiausiai 9 gryno darbo valandas, neskaitant pietų pertraukos) ir darbo savaitę (pastarąją sudarė 6 dienos), sunkų darbą ir kitus veiksnius, buvo dar mažesnis. Ypač neigiamai realųjį darbo užmokestį veikė ta aplinkybė, kad darbininkai oficialiomis kainomis tegalėjo nusipirkti tik dalį būtiniausių maisto produktų ir pramoninių vartojimo reikmenų, o kitus turėjo įsigyti „juodojoje“ rinkoje, kur viešpatavo nepaprastai didelės spekuliacinės kainos. Be to, nemažą savo nominaliojo darbo užmokesčio dalį jie dar turėjo atiduoti įvairiems mokesčiams bei mokėjimams (algų, socialinio draudimo, buto nuomos, medicinos priežiūrai, vaikų mokymui) ir kitiems reikalams³⁴.

Darbininkų gaunamas darbo užmokestis negalėjo jiems užtikrinti net pragyvenimo minimumo, juolab kad to meto Lietuvos pramonėje ir kitose ūkio šakose (iš dalies išskiriant žemės ūkį) paprastai dirbo tik vienas sutuoktinių (dažniausiai šeimos galva – vyras, o žmona užsiėmė namų ruošos darbais), kurio gaunamos pajamos iš esmės sudarė visas šeimos pajamas. Be to, nors mieste šeimos nebuvo tokios gausios kaip kaime, tačiau ir čia šeimoje dažniausiai augo keli vaikai, kuriems išlaikyti reikėjo skirti nemažą viso šeimos biudžeto dalį. Pačių okupantų skaičiavimu (žinoma, skaičiuota jiems palankia metodika), 1942 m. pabaigoje darbininkų ir tarnautojų pragyvenimo minimumas vien oficialiomis kainomis sudarė 140,- reichsmarkių³⁵. Realiai pragyvenimo minimumas buvo kur kas dides-

nis. Antai 1939 m. oficialus vidutinis mėnesinis pragyvenimo minimumas Lietuvoje vienam suaugusiam asmeniui sudarė 63,24, dviejų asmenų šeimai – 103,30, penkių asmenų šeimai – 153,60 lito³⁶. Atsižvelgiant į tai, kad pinigai nacių okupacijos laikotarpiu, palyginti su prieškariniais metais (1939), nuvertėjo kelis sykius, reikia daryti išvadą, jog vidutinio mėnesinio pragyvenimo minimumo išraiška reichsmarkėmis nacių okupacijos metais taip pat buvo kelis kartus didesnė nei minėta 1939 m. vidutinio mėnesinio pragyvenimo minimumo išraiška litais. Matydami, kad iš gaunamo nominalaus darbo užmokesčio dauguma darbininkų šeimų neįstengia nusipirkti netgi normuotų maisto produktų pagal korteles³⁷, 1943 m. okupantai buvo priversti padidinti darbo užmokestį. Pavyzdžiui, darbininkų vyrų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis 1943 m., palyginti su 1942 m., padidėjo 37,8 proc. ir sudarė 113,- reichsmarkių, o darbininkų moterų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis padidėjo 44,4 proc. ir sudarė 78,- reichsmarkes³⁸. Tačiau ir šis užmokestis neužtikrino net okupantų nustatyto vidutinio mėnesinio pragyvenimo minimumo.

Nekokia buvo ir pramonės tarnautojų socialinė padėtis. Nors jų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis ir buvo beveik dvigubai didesnis negu darbininkų, tačiau išsimaitinti iš šio uždarbio taip pat buvo labai sunku. 1942 m. sausį pramonės įmonių techninių tarnautojų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis sudarė 142,- reichsmarkes (vyrų – 143,-, moterų – 109,-), raštinės tarnautojų – 132,- reichsmarkes (vyrų – 142,-, moterų – 102,-)³⁹.

³⁶ Lietuvos statistikos metraštis. 1939. Vilnius, 1940, p. 303.

³⁷ *Rakūnas A.* Lietuvos liaudies kova prieš Hitlerinę okupaciją. Vilnius, 1970, p. 79.

³⁸ Statistische Berichte für das Ostland. 1943, Nr. 1/4, p. 121; 1944, [Nr. 5/6], p. 220.

³⁹ Ten pat, 1942, Nr. 7/8, p. 281.

³³ Statistische Berichte für das Ostland. 1943, Nr. 1/4, p. 121.

³⁴ *Greska J.* Miesto darbo..., p. 353–354.

³⁵ Ten pat.

Dėl sunkių materialinių gyvenimo sąlygų, blogos ir brangios medicinos priežiūros, įvairių ligų siautėjimo sparčiai didėjo pramonės darbininkų, tarnautojų ir kitų miesto gyventojų mirtingumas. Tiesa, specialių duomenų apie darbininkų ir tarnautojų mirtingumą nacių okupacijos metais nepavyko aptikti, tačiau esama pakankamai oficialių statistinių duomenų apie miesto ir kaimo gyventojų mirtingumą. Antai 1942 m. miesto gyventojų mirtingumas, minėtais duomenimis, vienam tūkstančiui gyventojų sudarė 14,3 žmogaus, o 1939, 1940 ir 1941 m. jis buvo atitinkamai 12,3, 13,1 ir 11,7 žmogaus⁴⁰. Tai reiškia, kad 1942 m. miesto gyventojų mirtingumas, palyginti su minėtų trejų metų vidurkiu, padidėjo 15,6 proc. Darydami prielaidą, kad darbininkų ir tarnautojų mirtingumas nebuvo mažesnis už kitų miesto gyventojų mirtingumą arba bent jau buvo jam lygus, galime padaryti išvadą, kad minėtas rodiklis (15,6 proc.) iš esmės charakterizuoja ir darbininkų bei tarnautojų mirtingumo padidėjimo mastą.

4. Okupacijos padariniai

Dėl didelių gamybos priemonių trūkumo ir kitų anksčiau minėtų priežasčių nacių okupacijos metais smarkiai sumažėjo pramonės įmonių. Tikslaus pramonės įmonių skaičiaus nacių okupacijos laikotarpiu sumažėjimo nustatyti neįmanoma, kadangi nacių okupacinė statistika apima tik tas pramonės įmones, kuriose dirbo po 20 ir daugiau darbuotojų, taip pat visas valstybinės, kooperatines įmones (be karinių) ir visus prekybinius malūnus. Tačiau net ir iš šių duomenų matyti, jog pastarųjų įmonių skaičius 1944 m. vasarį, palyginti su 1941 m. rugsėju sumažėjo 10,3 proc. Pramonės įmonių skaičiaus sumažėjimas per minėtą laikotarpį pagal pra-

monės šakas buvo toks: durpių pramonėje – 23,5 proc., akmens ir dirvožemio (žemės) pramonėje – 49,4 proc., metalo apdirbimo ir mašinių pramonėje – 20,8 proc., chemijos pramonėje – 21,2 proc., odų ir kailių pramonėje – 42,9 proc., tekstilės pramonėje – 42,2 proc., medžio apdirbimo pramonėje – 25,9 proc., popieriaus ir poligrafijos pramonėje – 8,1 proc., drabužių ir avalynės pramonėje – 31,6 proc.⁴¹ Atsižvelgiant į tai, kad nuo 1942 m. balandžio 1 d. naciai prie Lietuvos priskyre dalį okupuotos Baltarusijos teritorijos, akivaizdu, jog faktiškai pramonės įmonių skaičiaus sumažėjimas Lietuvos teritorijoje buvo dar didesnis. Nacių okupacijos metais padaugėjo tik maisto produktų (8,9 proc.) ir elektros energijos, dujų bei vandens tiekimo (21,9 proc.) pramonės įmonių⁴². Maisto produktų pramonės įmonių skaičiaus padidėjimas paaiškinamas didele šios pramonės šakos svarba Vokietijos ir Wehrmachto aprūpinimui maisto produktais, o tam tikras energijos, dujų bei vandens tiekimo pramonės įmonių pagausėjimas paaiškinamas elektros energijos reikalingumu karo reikalams dirbančiai vietai pramonėi.

Dėl didelio pramonės įmonių skaičiaus sumažėjimo vokiečių okupacijos metais labai smuko ir šios ūkio šakos gamyba. Antai kuro durpių gamyba 1943 m., palyginti su 1940 m., sumažėjo 14,4 proc., statybinių kalkių – 87,7 proc., statybinių plytų – 70,2 proc., čerpių – 25 proc., vielos – 16,7 proc., kuliamųjų mašinų – 71,7 proc., grūdų valomųjų mašinų – 92,5 proc., akselinių mašinų – 65,9 proc., spyruoklinių akėčių – 99,9 proc., vilninių audinių – 90 proc., medvilninių audinių – 91,7 proc., šilkinė audinių – 70,6 proc., lininių audinių – 18,8 proc., pjautos

⁴¹ Apskaičiuota remiantis: Statistische Berichte für das Ostland. 1942, Nr. 1/2, p. 54; 1943, Nr. 1/4, p. 13; 1944, Nr. 1/4, p. 12; [Nr. 5/6], p. 205.

⁴² Ten pat.

⁴⁰ Ten pat, 1943, Nr. 1/4, p. 127.

miško medžiagos – 73,3 proc., popieriaus – 39,1 proc., kvietinių miltų – 69,7 proc., kvietinės duonos – 96,3 proc., cukraus – 40 proc., konditerijos gaminių – 61,5 proc., sviesto – 60,6 proc., trikotažo baltinių – 75 proc., kojinių ir puskojinių – 75 proc., guminės avalynės – 57,1 proc., odinės avalynės – 40 proc., veltinės avalynės – 53,7 proc. ir t. t. Iš svarbesnių pramonės produktų gamybos per minėtą laikotarpį padidėjo tik ruginių miltų ir ruginės duonos gamyba – atitinkamai 535,7 ir 465,2 proc.⁴³

Dar didesnių nuostolių krašto pramonei naciai padarė besitraukdami iš Lietuvos: jie masiškai grobė pramonės įmonių įrengimus, stakles, elektros motorus, žaliavas, gatavą produkciją, sprogdino ir degino stambesnes įmones. Vokiečių civilinės valdžios duomenimis, iš viso į Reichą vien iš Kauno buvo išvežta apie 20 tūkst. t įrengimų ir gaminių⁴⁴. Besitraukiančių nacių rankomis arba dėl karo veiksmy buvo sunaikinta Kauno metalo apdirbimo fabrikas „Metalas“ bei Tilmansų ir Ko metalo fabrikas (sovietmečiu žinomas „Pergalės“ pavadinimu), gumos dirbinių fabrikai „Inkaras“ ir „Guma“, tekstilės fabrikai „Drobė“, „Lima“⁴⁵, „Audimas“, „Pluoštas“, „Bostonas“⁴⁶, Kauno stiklo fabrikas⁴⁷, Naujosios Vilnios ir Grigiškių popieriaus fabrikai, Šiaulių avalynės fabrikas „Batas“, Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės, Prienų ir kitų Lie-

⁴³ Apskaičiuota remiantis: Tarybų Lietuvos dvidešimtmetis. Statistinių duomenų rinkinys. Vilnius, 1960, p. 21–28; Statistische Berichte für das Ostland. 1944, Nr. 1/4, p. 17–18.

⁴⁴ *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 443.

⁴⁵ *Grėška J.* Respublikos pramonės..., p. 15.

⁴⁶ *Meškauskas K.* Lietuvos ūkis 1940–1990, p. 32.

⁴⁷ *Bunkus A.* Lietuvos ekonomika..., p. 207.

tuvos vietovių cukraus fabrikai⁴⁸, Akmenės ir Pakruojo kalkių fabrikai⁴⁹ ir daug kitų įmonių.

Išvados

1. Lietuvos pramonės organizacija nacių okupacijos laikotarpiu buvo sąlygota ne vidinės šalies ūkio raidos, bet išorinio veiksnių – Vokietijos, kaip valstybės agresorės, siekio palaipsniui integruoti vietos ūkį į savąjį. Vokiečių okupacijos metais krašte veikė tik tos pramonės įmonės, kurios naudojo vietinę žaliavą ir jų gaminama produkcija buvo labai reikalinga okupantams. Kitos pramonės įmonės nacių buvo uždaromos, privačios užsidarė pačios arba nuolat balansavo ties bankroto riba. Pramonės įmonių skaičiaus sumažėjimas lėmė didelį šios ūkio šakos nuosmukį.

2. Socialinė pramonės darbuotojų padėtis nacių okupacijos metais buvo labai sunki. Jų gaunamas darbo užmokestis negalėjo užtikrinti net pragyvenimo minimumo. Dėl sunkių materialinių gyvenimo sąlygų, blogos ir brangios medicinos priežiūros, įvairių ligų siautėjimo sparčiai didėjo darbininkų ir tarnautojų mirtinumas.

3. Nacių politika krašto pramonės specialistų rengimo srityje buvo sąlygota okupantų siekių parengti pokariui kuo daugiau šios ūkio šakos specialistų, kadangi galvota apie būsimą Lietuvos aneksiją. Tokią politiką lėmė ir didelės dalies žydų tautybės gyventojų išnaikinimas, tarp kurių buvo nemaža šios ūkio šakos specialistų.

⁴⁸ *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 444.

⁴⁹ *Bunkus A.* Lietuvos ekonomika..., p. 207.

NAZI POLICY TOWARDS THE LITHUANIAN INDUSTRY AND ITS RESULTS

Justinas Braslauskas

Summary

The industrial organization during the period of Nazi occupation was influenced mainly by an external factor, Germany, and not by an internal development of the economy. Germany was an aggressor state whose objective was to gradually integrate the local economy into its own structure. Only those industrial enterprises which could find local raw materials and could offer products important for the occupants managed to continue their business operations during the years of German occupation. Other industrial enterprises were closed by the occupant authorities. Many private companies were closed by their owners or were on the verge of bankruptcy. The decrease in the number of industrial enterprises was one of the main causes of a rapid decline in this sphere of economy.

During the years of Nazi occupation industrial workers lived under severe social conditions. Their salaries were extremely low, in most cases they did not even earn a living wage. Due to difficult living conditions, expensive low quality health care and the spread of various disease mortality rate among factory workers and office employees was on a constant increase.

On the other hand it is true that the Nazis during the period of occupation put much effort into industrial specialist training programs. This policy was part of their plan to annex Lithuania after the end of World War II. Besides, bigger part of Jewish population had already been exterminated, among them – many outstanding specialists of this branch of the industry.

Įteikta 2002 03 25

Priimta spaudai 2002 12 23